

Психологічний дискурс екзистенціального конфлікту у повісті Оноре де Бальзака «Гобсек»

Бессмертна С. Ф.

Анотація. У статті висвітлено психологічні аспекти феномену екзистенційного конфлікту у світоглядному контенті особистості сучасної доби. Означено сутність екзистенційного конфлікту у повісті Оноре де Бальзака «Гобсек», окреслено психологічні характеристики протистояння людини і суспільства, що спричиняє відчуження людини від світу та від самої себе. Визначено сутність художнього психологізму у літературних творах. Автор наводить результати емпіричного вивчення типових моделей конфліктної поведінки школярів юнацького віку. Наголошено на актуальності проблеми розвитку конструктивного світобачення школярів у системі освіти, і зокрема при вивченні літератури. Розглядається проблема організації роботи вчителя із учнями на уроках зарубіжної літератури.

Ключові слова: екзистенціальність, конфлікт, психологізм, пізнавальна активність, світобачення.

Постановка проблеми. Сучасне інформаційне суспільство епохи постмодернізму відзначається домінуванням індивідуалізму, знеціненням традиційних соціальних морально-психологічних цінностей, еkleктичністю світоглядних позицій, складними екзистенційними суперечностями, що обумовлює необхідність системного дослідження суб'єктивних стратегій поведінки особистості нової доби. Під впливом нових вимірів суспільного розвитку формується новий тип світобачення сучасної молоді; це дозволяє людині активно долучатися до моделювання власної суб'єктності у мінливих умовах соціогенезу [5, 6]. Одним із найбільш продуктивних способів форматування особистісного досвіду особистості у період дорослішання є системне вивчення творів світової культури, одним із яких, беззаперечно, визнано повість Оноре де Бальзака «Гобсек».

Повість «Гобсек» за жанром є соціально-побутовим твором, проте більшою мірою вражає філософський контент фрагменту «Людської комедії» Оноре де Бальзака. Проблеми, до яких звернувся автор у повісті (сила і влада грошей, руйнівний вплив багатства на душу

людини), були настільки актуальними і хвилюючими, що й нині, у ХХІ столітті, мотивують до роздумів над екзистенційними вимірами буття людини. Адже формування і розвиток особистості поза часом пов'язані із переживанням і вирішенням екзистенційних конфліктів. Разом з тим, психологічний дискурс аналізу даного феномену при вивченні школярами раннього юнацького віку зарубіжної літератури часто залишається поза увагою педагогічної спільноти.

У форматі даного дослідження ми мали за мету окреслення можливостей інтеграції психологічних вимірів аналізу екзистенційного конфлікту у повісті О. де Бальзака «Гобсек» до персонологічного профілю старшокласників.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. У вимірах сучасної психології фундаментальні даності буття особистості досліджуються у площинах її екзистенційної феноменології. Це дозволяє осмислити глибинні процеси життєтворення, котрі значною мірою зумовлюють поведінкові сценарії людини.

Екзистенційність (фр. *existentialisme* від лат. *existentia* — існування) традиційно інтерпретується як здатність людини орієнтуватися у світі, самостійно приймати рішення і відповідально втілювати у життя свої рішення. На думку Л. Левчук, екзистенціалізм як філософія існування зосереджує основну увагу на понятті існування (екзистенції) як закономірної передумови життя в такому суспільстві, де людина почувається незахищеною перед ворожими їй антилюдськими силами й змушена занурюватися в себе, закриватися в собі та відчужуватися від суспільства [2, с. 127]. Проблема відчуження в екзистенціалізмі представлена в трьох основних аспектах: гносеологічному, соціальному та онтологічному. Перший аспект передбачає нездатність людини пізнати світ та себе у світі, на чому наголошує А. Камю: «Нічим не заповнити прірви між достовірністю мого існування та змістом, що я намагаюся йому надати» [1, с. 33]. Другий — відчуження людини від людини. Третій — відчуження людини від світу та від самої себе. У повісті Оноре де Бальзака мотив протистояння людини і світу представлений як зіткнення (конфлікт) соціального та індивідуального, на тлі якого втілюється ідея неможливості гармонійної взаємодії особистості і реалій жорстокого світу. Відчуження у фокусі розгортання екзистенційного конфлікту світ — людина у повісті «Гобсек» форматується як особливий тип досвіду. Згідно із теоретико-філософськими міркуваннями Е. Фромма, коли людина стає чужою самій собі, перестаючи бути «центром власного світу, хазяїном своїх вчинків», ці вчинки та їх наслідки підпорядковують людину собі,

вона кориться та іноді навіть перетворює свою залежність у певний культ [8, с. 230].

Поширення екзистенційних ідей світобачення у культурно-соціальному просторі XIX–XXI століть (і зокрема, у вимірах літературознавства) зумовлює природність контенту психологізації інтерпретаційних схем розуміння художніх творів. Психологізм — це тенденція у філософії й у гуманітарних знаннях, що скеровує систему пояснення духовних явищ й ідеальних сутностей роботою індивідуальної або колективної свідомості; тлумачить соціальні стосунки і структури на підставі психологічних даних, властивостей людської психіки, аналізу взаємодії людей [3, с. 262]. Загалом, ми поділяємо думку О.В. Мохначової [3], що художній психологізм є однією із найбільш важливих і цікавих проблем у літературі XX століття, але дану тезу цілком закономірно можна поширювати й на творчість Оноре де Бальзака, визнаного майстра психологічної прози. Цикл творів О. де Бальзака, об'єднаних назвою «Людська комедія» (й особливо повість «Гобсек») відображує безпосереднє, персонологічне враження автора від життєвих колізій. Мінливий внутрішній світ, переживання героїв творець розкриває через аналіз психічних станів, зумовлених стосунками із іншими людьми й світом в цілому, через систему конфліктів. Означені особливості творчості Оноре де Бальзака є надзвичайно продуктивним ресурсом у роботі із світоглядними установками старшокласників, котрі, як свідчить аналіз наукових джерел [4, 7] та власний педагогічний досвід, на фоні кризи вікового і особистісного розвитку стають максимально чутливими до порушення психологічних меж інтерації, неповаги у ставленні до особистості.

Викладення основного матеріалу дослідження. Конфлікт у літературі — своєрідна дія, пов'язана із подоланням перешкод, які трапляються на шляху героїв протягом твору. Історія, яка розвивається в книзі — це метафора життя, і щоб вона була насиченою, в ній має бути конфлікт; у конфлікті відображується рух життя, його вібрації, і це робить історію справжньою, символічно-типовою.

Повість «Гобсек» входить до «Сцен приватного життя», що складають «Етюди про звичаї». Разом з тим, проблемне поле конфліктів у повісті «Гобсек» представлене відкритою системою екзистенційних парадигм: 1) конфлікт між людиною і суспільством (протистояння «татка Гобсека і суспільства, в якому він живе»); 2) соціальний конфлікт (витіснення дворянства буржуазією і розпад сім'ї як наслідок домінування, влади грошових стосунків: Гобсек — сім'я де Ресто); 3) конфлікт поколінь, між батьком та його дітьми; 4) конфлікт

сімейно-побутових стосунків (у рамках сім'ї де Ресто); 5) ідеологічний, філософський конфлікт («лихвар-філософ» стає жертвою вад, на яких він успішно паразитував: саме володіння золотом спонукає до безглузлого накопичення).

Означені у повісті Оноре де Бальзака «Гобсек» конфлікти є суголосними добі нинішній. Лихвар Гобсек стверджує: «Золото — ось духовна суть усього теперішнього суспільства», а віконтеса де Гранльє, говорячи про Дервіля, наприклад, наголошує, що він «нічого не досягне», проте буде «найщасливішим і найкращим серед людей». На думку віконтеси, чесністю і добрим ставленням до людей зробити кар'єру неможливо. Тож і у сучасному світі раціональності й корисливості, на прикладі аналізу даної колізії, можна розгорнути діалог про значимість духовних цінностей у світотворенні молоді. Адже сила Гобсека, хижака і скнари, стає його слабкістю, призводить до безумства, пристрасть руйнує свого носія. Реалістичний образ лихваря завдяки граничній концентрації, гіперболічності й глибокому філософському наповненню набуває значення символу.

Проблема екзистенційних конфліктів є надзвичайно актуальною для особистісного становлення старшокласників, котрі у генезі буття вирішують ідентифікаційні та стратегічно-поведінкові питання. Задля перевірки даної тези і визначення схильності старшокласників до конфліктності нами було здійснено емпіричне дослідження із використанням діагностичного ресурсу тесту «Q-сортування» (Q-sort) В. Стефенсона, призначеної для визначення тенденцій поведінки людини у реальній групі (наприклад, у шкільному класі). Вибірку склали учні старшої школи (N=27) КЗШ I-II ступенів № 64.

Узагальнені результати вимірювання представлені у таблиці 1.

Аналіз результатів дослідження дозволяє стверджувати, що у поведінці хлопців раннього юнацького віку виявляються тенденції до незалежності (75,66%), замкнутості, некомунікабельності (50,75%) та активного прийняття боротьби (61,5%), що не може сприяти безконфліктній поведінці. Дівчата вибіркової сукупності визначають у своїй поведінці такі тенденції як незалежність (54,5%), комунікабельність (75%) і активне прийняття боротьби (78%). Таким чином, основні тенденції у поведінці старшокласників (за винятком комунікабельності) не мають значущих статево-рольових відмінностей і можуть бути пояснені закономірностями онтогенетичного розвитку. Тож, розкриваючи під час вивчення старшокласниками повісті «Гобсек» психологічні виміри екзистенційної кризи, вчителю слід приділяти увагу формуванню у юнацтва духовних цінностей і стратегій

безконфліктної поведінки. Як підкреслює Оноре де Бальзак, «життя — це складне, важке ремесло, і треба докласти зусиль, щоб навчитися жити».

Таблиця 1. Результати дослідження домінуючих тенденцій у поведінці старшокласників

Тенденції самосприймання і поведінки	Показник по вибірці (N=27), %	
	Хлопці (N=12)	Дівчата (N=15)
Залежність	24,34	45,5
Незалежність	75,66	54,5
Комунікабельність	49,25	75
Некомунікабельність	50,75	25
Прийняття боротьби	61,5	78
Уникнення боротьби	38,5	22

Висновки і перспективи подальших розвідок. Узагальнення теоретичних і емпіричних вимірів проблеми дозволяє зробити висновок, що моделювання особистісних конструктів сучасної молоді є системно-інтегративною діяльністю. У компетентісно орієнтованому освітньому середовищі до розвитку дитини слід долучати розвивальний ресурс кожної навчальної дисципліни, і зокрема — зарубіжної літератури; систематично здійснювати модернізацію методів та засобів навчання, спрямованих на осмислення особистісних потенцій людей нового покоління. Створення моделі конструктивного, осмисленого життєтворення людини — багатомірний процес, в якому акцент має бути на ресурсах особистості, аналізі попереднього досвіду й формуванні світогляду молодої людини.

На наш погляд, подальші дослідження щодо вивчення особливостей екзистенційних даностей буття як механізмів регуляції поведінки особистості є вельми перспективним дослідницьким напрямком.

Список використаної літератури

1. Камю А. Бунтующий человек. *Философия. Политика. Искусство.* Москва: Политиздат, 1990. 415 с.

2. Левчук Л. Естетичне підґрунтя філософії екзистенціалізму. *Західноєвропейська естетика ХХ століття*. Київ: Либідь, 1997. С. 123–147.
3. Мохначева О. В., Максимова Н. Особенности художественного психологизма и пути его реализации в новелле Генри Джеймса «Дези Миллер». *Актуальні проблеми психології в закладах освіти : матеріали міської науково-практичної конференції*. Кривий Ріг: КДПУ, 2010. С. 262–270.
4. Свириденко И. Н. Конфликтность личности с разными уровнями зрелости: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Екатеринбург, 2007. 23 с.
5. Токарева Н. М. *Модельовання особистісних конструктів підлітків у вимірах освітнього простору*: монографія. Кривий Ріг : ТОВ ВНП «ІНТЕРСЕРВІС», 2015. 448 с.
6. Токарева Н. Социально-психологическая детерминация личностного развития подростков в современном обществе префигуративного типа. *Право. Экономика. Психология. Научно-практический журнал*. 2016. № 1 (4). С. 92–102.
7. Токарева Н. М. Психологічний контент конфліктної поведінки підлітків. *Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої*. Вип. 45. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2019. С. 381–404.
8. Фромм Э. Человек одинок. *Иностранная литература*. 1966. № 1. С. 230–233.

References

1. Kamyu, A. (1990). Buntuyuschiy chelovek [Rebel man]. *Filosofiya. Politika. Iskusstvo*. Moskva: Politizdat, 415 s. [in Russian]
2. Levchuk, L. (1997). Estetichne pidgruntya filosofiyi ekzistentsializmu. [The aesthetic foundation of the philosophy of existentialism]. *Zahidnoevropeyska estetika XX stolittya*. Kiyiv: Libid. S. 123–147. [in Ukraine]

3. Mohnacheva, O. V., Maksimova, N. (2010). Osobennosti hudozhestvennogo psihologizma i puti ego realizatsii v novelle Genri Dzheymsa «Dezi Miller». [Features of artistic psychologism and ways of its implementation in the novel by Henry James «Desi Miller»]. *Aktualni problemi psihologii v zakladah osviti : materialy mIskoyi naukovo-praktichnoyi konferentsiyi*. Kriviy PIG: KDPU. S. 262–270. [in Russian]
4. Sviridenko, I. H. (2007). Konfliktnost' lichnosti s raznymi urovnyami zrelosti: avtoref. dis. ... kandidate psikholog. nauk: 19. 00. 01. [Personality conflict with different levels of maturity: author. dis. ... candidate psychologist sciences]. Yekaterinburg. 23 s. [in Russian]
5. Tokareva, N. M. (2015). *Modelyuvannya osobistisnih konstruktiv pidlitkiv u vimirah osvithnoho prostoru*: monografiya. [Modeling adolescent personal constructs in dimensions of educational space]. Kriviy Rig : TOV VNP «INTERSERVIS». 448 s. [in Ukraine]
6. Tokareva, N. (2016). Sotsialno-psihologicheskaya determinatsiya lichnostnogo razvitiya podrostkov v sovremennom obschestve prefigurativnogo tipa. [Socio-psychological determination of the personal development of adolescents in a modern society of a prefigurative type]. *Pravo. Ekonomika. Psihologiya. Nauchno-prakticheskii zhurnal*. 1 (4). S. 92–102. [in Russian]
7. Tokareva, N. M. (2019). Psihologichniy kontent konfliktnoyi povedinki pidlitkiv [Psychological content of adolescent conflict behavior]. *Problemi suchasnoyi psihologii : zb. nauk. prats Kam'yanets-Podil'skogo natsionalnogo universitetu imeni Ivana Ogiienka, Institutu psihologii imeni G. S. Kostyuka NAPN Ukrayini / za nauk. red. S. D. Maksimenka, L. A. Onufriyvoyi*. Vip. 45. Kam'yanets-Podil'skiy : Aksioma. S. 381–404. [in Ukraine]
8. Fromm, E. (1966). Chelovek odinok [The man is alone]. *Inostrannaya literatura*. 1. S. 230–233. [in Russian]

Бессмертная С. Ф.

Психологический дискурс экзистенциального конфликта в повести Оноре де Бальзака «Гобсек»

Аннотация. В статье освещены психологические аспекты феномена экзистенциального конфликта в мировоззренческом контенте личности нового типа. Отмечено сущность экзистенциального конфликта в

повести Онопре де Бальзака «Гобсек», определены психологические характеристики противостояния человека и общества, вызывающие отчуждение человека от мира и от самого себя. Определена сущность художественного психологизма в литературных произведениях. Автор приводит результаты эмпирического изучения типичных моделей конфликтного поведения школьников юношеского возраста. Отмечено актуальность проблемы развития конструктивного мировоззрения школьников в системе образования, и в частности при изучении литературы. Рассматривается проблема организации работы учителя с учениками на уроках зарубежной литературы.

Ключевые слова: экзистенциальность, конфликт, психологизм, познавательная активность, мировоззрение.

Bessmertna S. F.

The psychological discourse of existential conflict in the novel by Honore de Balzac «Gobsec»

Abstract. The article deals with the psychological aspects of the phenomenon of existential conflict in the worldview content of a new type of personality. The essence of existential conflict in the story of Honore de Balzac «Gobsec» is outlined, the psychological characteristics of the confrontation between man and society are explained, which causes alienation of the person from the world and from himself. The essence of artistic psychologism in literary works is determined. The author presents the results of empirical study of typical models of conflicting behavior of young schoolchildren. The problem of development of constructive worldview of schoolchildren in the educational system, and in particular in the study of literature, is emphasized. The problem of organizing the work of a teacher with students in foreign literature lessons is considered.

Keywords: existentiality, conflict, psychologism, cognitive activity, worldview.

Бессмертна Світлана Федорівна,
вчитель зарубіжної літератури, вчитель вищої категорії
КЗШ І-ІІ ступенів № 64
Кривий Ріг, Україна